

ОРАЛИҚ ЭКИНЛАРНИНГ ТУПРОҚ УНУМДОРЛИГИГА ТАЪСИРИ

Нуралиев Эралибек

Термиз агротехнологиялар ва инновацион ривожланиш институти, таянч-

докторанти

<https://orcid.org/0009-0009-8869-1128>

Аннотация. Тажрибада сидерат ва оралиқ экинлар таъсирида тупроқ унумдорлиги ва маккажўхори ҳосилдорлигига ижобий таъсири ўрганилади. Оралиқ ва сидерат экинлар таъсирида тупроқнинг сув – физик хусусиятлари, ижобий ўзгариш бўлиб, тажриба натижасида маккажўхори дон ва силос ҳосилдорлиги ҳам ошиб бориши аниқланади.

Калит сўзлар. Оралиқ ва сидерат экинлар, тупроқ унумдорлиги, тупроқ хоссалари, илдиз ва анғиз қолдиқлари, ҳосил сифати, ҳосилдорлик.

Кириш. Дунёда маккажўхоридан юқори ва сифатли ҳосил олиш учун тупроқ унумдорлигини сақлаш ва ошириш ҳамда бошқа мавжуд имкониятларидан самарали фойдаланишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Суғориладиган ерлар шароитида бир йилда 2-3 марта ҳосил олиш имкониятига эга бўлиб, деҳқончиликда тупроқ унумдорлигини сақлаш ва оширишда, мақбул сидератлар ҳамда оралиқ экинларни танлаш бевосита боғлиқдир. Маккажўхорининг экологик шароитларга мос навларини танлаш, етиштириш технологияларини мақбуллаштириш каби вазифалар кенг миқёсда ўрганилмоқда ва ижобий натижаларга эришилмоқда. Шундан келиб чиққан ҳолда, маккажўхорини асосий ва такрорий экин сифатида экишда дуккакли дон экинлари ҳамда сидерат, оралиқ экинлардан кенг фойдаланиш ва амалиётга жорий этиш бугунги кунда долзарб вазифалардан бири ҳисобланади.

Адабиётлар таҳлили ва методологияси. Такрорий ва оралиқ экинлардан фойдаланиш тупроқ хоссаларига ижобий таъсир кўратиш билан унинг унумдорлигини оширишнинг асосий тадбирлардан бири эканлигини Р.Орипов,

[3; 10-б.], А.Расулов, А.Қашқаров, [4; 18-б.], П.Узоқов, Р.Орипов [5;2 4-б], И.Эрназаров [7; 102-104-б.] ва бошқа бир қатор олимлар ўз ишларида батафсил ёритишган.

З.Жумабоев., Н.Н.Ўразматовлар [6; 337-339-б.] маълумотларига қараганда такрорий экилган маккажўхори ўсимлигининг бўйи ўртача 264,7 см ташкил этган бўлса, кўк нўхатда 58,4 см, дуккаклар сони 32,4 донани, мошда 54,3 см дуккаклар сони эса ўртача 29,8 дона бўлди. Маккажўхорини ўртача яшил масса ҳосили 275,9 ц/га ни ташкил қилди. Кузги буғдойдан сўнг такрорий маккажўхори дон учун экилганда ўртача 216,5 ц/га поя ҳосили олинган бўлса, такрорий кўк нўхат дон учун экилганда ўртача 14,8 ц/га дон ҳамда 16,2 ц/га поя ҳосили олинган. Кузги буғдойдан сўнгра такрорий мош дон учун экилганда ўртача 15,6 ц/га дон ҳамда 32,1 ц/га поя ҳосили олинганлиги аниқланган.

И.Массино, С.Аҳмедова, И.Ҳафизовларнинг [2; 19-б.] фикрича, дон-дуккакли экинлар экиш муддатининг кечикиши ҳамда ҳосилдорлиги ўртасида салбий узвий боғлиқлик мавжуд. Маккажўхорини 25 июнда, мош ва сояни 10 июнда, тарик ва маржумакни 20 июндан кечиктириб экилса, ҳосилдорлик сезиларли даражада паст бўлишига олиб келади.

Тадқиқотлар Сурхондарё вилояти Термиз тумани суғориладиган қумли чўл тупроқлари шароитида ўтказилиб, сизот сувлари сатҳи 7-8 метр чуқурликда жойлашган.

Илмий тадқиқот ишлари ЎзПТИТИ нинг «Методика полевого опыта» (1985), «Дала тажрибаларини ўтказиш услублари» (2007), Ўзбекистон Республикаси қишлоқ ва сув хўжалиги Вазирлиги; ПСУЕАИТИ; Ўзбекистон қишлоқ хўжалик илмий-ишлаб чиқариш марказларининг услубий қўлланмалари асосида ўтказилади (1995-2000).

Дала тажрибалари 6 вариант 4 такрорликда ўтказилди. Тажрибадаги ҳар бир пайкалнинг юзаси 240 м² (узунлиги 50 м, эни 4,8 м), ҳисобланадиган майдон 120 м² бўлиб, пайкаллар систематик равишда бир ярусли қилиб жойлаштирилади.

Тажрибадаги фенологик кузатишлар ва биометрик ўлчашлар ҳар бир вариант ва такрорликларда белгилаб қўйилган модел ўсимликларда ўтказилади.

Муҳокама ва натижалар. Турли хил сидерат ва оралик экинларнинг илдиз ва анғиз қолдиқлари миқдори, тупроқ хоссаларига таъсири, ҳосилдорлик ва ҳосил сифат кўрсаткичлари ўрганилмоқда.

Тажрибада сидерат экин сифатида перко, рапс, амарант ҳамда оралик экин дуккакли дон экинларидан мош, нўхат танлаб олинган.

Ушбу сидерат ва оралик экинларни экиш натижасида тупроқ унумдорлигини сақлаш ва ошириш ҳамда такрорий экин сифатида экиладиган маккажўхори дон ҳосилдорлиги 10-12 ц/га ҳамда ҳосил сифат кўрсаткичлари ошиши кузда тутилган.

Хулоса. Лекин шуни таъкидлаш керакки, барча ўрганилган тажриба натижалари бўйича турлича хулосалар қилинган. Улар орасида бирмунча биридан фарқ қиладиган натижалар кўзга ташланади, ҳатто айрим тажрибаларда қўтилган натижаларга эришилмаганлиги ҳам эътироф этилган. Булар энг аввало тупроқнинг физик, химик хоссаларидаги фарқланиш борлиги, айрим ҳолатларда бегона ўтларни камайтаганлиги эътироф этилган бўлса, ҳатто маккажўхори кузги буғдойдан кейин экилганда ҳосилдорлик миқдор ва сифат жиҳатдан пасайиб кетганлиги ҳам келтирилган. Айрим ҳолатларда ўтмишдошлар тупроқ унумдорлигини айрим элементлари бўйича пасайишига олиб келганлигини ҳам эътироф этишган. Албатта, тажрибалар турли тупроқ – иқлим шароитларида олиб борилганлигини сабаб қилиб кўрсатиш мумкин. Лекин, қандай бўлмасин, келажакда қабул қилинган янги деҳқончилик тизимида экинлар навбатлушувида худуд тупроқ – иқлим шароитига мос бўлган сидерат ва оралик экинларни ўрганиш ва тупроқ иқлим шароитларига мос экинларни танлаб фойдаланиш, уларга хос агротехнологияларини ишлаб чиқиш йўли билан тупроқ унумдорлигини ошириш, ҳосилдорликни ва сифатини кўтариш давр талаби бўлиб қолаверади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” фармони
2. Массино И., Аҳмедов С. Новы сорта кормовы култур. //Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги журнали Тошкент, 2007, -№ 11. Б. 19.
3. Орипов Р. Ўзбекистон деҳқончилигида оралиқ экинлар истиқболи (Методик тавсия). - Самарқанд, 1985. -Б.10.
4. Расулов А., Қашқаров Н., Гаппаров Д. После промежуточной культуры // Сельское хозяйство Узбекистана. Тошкент, 1987. -№2. -С. 18.
5. Узоқов П., Орипов Р., Худойкулов О., Шоназаров С. Карбонатли шўрланган тупроқларда оралиқ экинларнинг самарадорлиги //Тавсиянома.- Самарқанд, 1993. -Б. 24.
6. Жумабоев З., Ўразматов Н.Н. Такрорий дуккакли дон экинлар ҳосилдорлиги //Қишлоқ хўжалиги экинлари генетикаси, селекцияси, уруғчилиги ва етиштириш агротехнологияларининг долзарб муаммолари ҳамда ривожлантириш истиқболлари мавзуидаги: Халқаро илмий амал. конференция материаллари тўплами. -Тошкент. 2018. -Б.337-339.
7. Эрназаров И. Озиқ моддаларни кўпайтиришнинг ички имкониятлари // Ўсимликшуносликнинг самарали агротехнологик усуллари. –Т.: Фан, 2007. -Б. 102-104.